

نخستین رویارویی‌های هنر عصر ناصری
با هنر غرب (موسیقی، نمایش، نقاشی)

مصطفی لعل شاطری

سرشناسه	لعل شاطری، مصطفی، ۱۳۶۸ -
عنوان و نام پدیدآور	نخستین رویارویی‌های هنر عصر ناصری با هنر غرب (موسیقی، نمایش، نقاشی)
مشخصات نشر	مصطفی لعل شاطری.
مشخصات ظاهری	مشهد: انتشارات مرندیز، ۱۳۹۷
شابک	۳۲۶ ص: ۱۴/۵ × ۲۱/۵ س.م.
وضعیت فهرست نویسی	۱- ۶۱۹-۱۰۶-۶۰۰-۹۷۸
یادداشت	فیبا
یادداشت	کتابنامه: ۲۷۹- ۳۱۳
موضوع	نماینه
موضوع	هنر قاجاری
موضوع	Art, Qajar
موضوع	نمایش -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
موضوع	Theater -- Iran -- History -- 19th century
موضوع	موسیقی -- ایران -- قرن ۱۳ق.
موضوع	Music -- Iran-- 19th century
موضوع	نقاشی -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۳ق.
موضوع	Painting -- Iran -- History-- 19th century
رده بندی کنگره	۱۳۹۷ ۳۶۷۷۲۸۵N
رده بندی دیویی	۷۰۹/۵۵
شماره کتابشناسی ملی	۵۲۱۲۶۹۱

دفتر نشر: مشهد - خیابان آبکوه ۷- دانشسرای ۸- شماره ۹۰

تلفن: ۰۵۱-۳۷۲۷۴۶۵ | دورنگار: ۰۵۱-۳۷۲۵۱۳۰۲ | www.marandiz.com

نخستین رویارویی‌های هنر عصر ناصری با هنر غرب (موسیقی، نمایش، نقاشی)

تألیف: مصطفی لعل شاطری

چاپ: دانا

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰

شابک: ۱- ۶۱۹-۱۰۶-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۳۰.۰۰۰ تومان

تمام حقوق چاپ و نشر این اثر طبق قرار داد محفوظ است
هرگونه چاپ و تکثیر از محتویات این کتاب بدون اجازه کتبی ممنوع است. متخلفان به موجب قانون حمایت از
حقوق مولفان، مصنفان و هنرمندان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

کتاب حاضر، حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد مصطفی لعل شاطری در رشته تاریخ (گرایش ایران اسلامی) است که در سال ۱۳۹۳ در دانشکده ادبیات علوم انسانی (دکتر علی شریعتی) دانشگاه فردوسی مشهد به راهنمایی دکتر عباس سرافرازی و مشاوره دکتر هادی وکیلی از آن دفاع شده است. متعاقبا دکتر مهرداد مهری (مدیر پژوهشی دانشگاه فردوسی مشهد) نسبت به چاپ پایان‌نامه مزبور در قالب کتاب، پیرو نامه شماره ۶۲۵۶۹ مورخه ۱۳۹۳/۱۲/۱۷ موافقت خود را رسماً و کتباً اعلام داشته است.

فهرست مطالب

مقدمه..... ۹

فصل اول: نظری به روابط هنری ایران و غرب (۱۲۱۰-۱۶۵۱ق/ ۱۷۹۵-)

۱۲۵۲م)..... ۱۵

۱-۱. از مغولان تا آق قویونلوها..... ۱۷

۲-۱. روابطی نزدیک در عصر صفویه..... ۲۰

۳-۱. افشاریه و زندیه..... ۲۷

فصل دوم: زمینه‌های تأثیرپذیری از هنر غرب..... ۲۹

۱-۲. مبلغان مذهبی (مسیونرها)..... ۳۱

۱-۱-۲. اوج فعالیت مسیونرها..... ۳۴

۲-۱-۲. دوران محمدشاه..... ۳۵

۳-۱-۲. عصر ناصری..... ۴۰

۲-۲. اعزام محصلان به خارج از کشور..... ۴۶

۱-۲-۲. دوره عباس میرزا..... ۴۶

۲-۲-۲. محصلان اعزامی از جانب محمدشاه..... ۵۵

۳-۲-۲. عصر ناصری..... ۵۷

۳-۲. تأسیس دارالفنون..... ۶۱

۱-۳-۲. زمینه‌های فکری ایجاد دارالفنون..... ۶۱

۲-۳-۲. استخدام معلمان اروپایی..... ۶۳

۳-۳-۲. ورود معلمان هنر به سبک غربی..... ۶۷

۴-۳-۲. مدرسان ایرانی به سبک اروپایی..... ۶۹

- ۷۱ ۲-۳-۵. ثمرهٔ تغییر دیدگاه ناصرالدین‌شاه به دارالفنون
- ۷۵ ۲-۴. سفرهای ناصرالدین‌شاه به فرنگ
- ۷۵ ۲-۴-۱. زمینه‌های فکری سفر به فرنگ
- ۷۷ ۲-۴-۲. سفرهای سه‌گانه
- ۸۲ ۲-۴-۳. مشاهدات ناصرالدین‌شاه

فصل سوم: تأثیر غرب بر موسیقی ۸۹

- ۹۲ ۳-۱. موسیقی در دربار (آغامحمدخان - محمدشاه)
- ۹۹ ۳-۲. ناصرالدین‌شاه و موسیقی
- ۱۰۷ ۳-۳. موسیقی نظامی، پیش‌قراول نفوذ موسیقی غربی
- ۱۰۸ ۳-۳-۱. پیشینهٔ تاریخی موسیقی نظامی
- ۱۱۱ ۳-۳-۲. نوبت‌های هستهٔ اصلی موسیقی نظامی
- ۱۱۵ ۳-۳-۳. ورود و گسترش موسیقی نظامی غربی
- ۱۲۱ ۳-۳-۴. آلفرد ژان باتیست لومر
- ۱۲۵ ۳-۳-۵. تأثیر لومر بر موسیقی ایران
- ۱۲۸ ۳-۴. حوزه‌های تأثیرپذیرفته از موسیقی نظامی
- ۱۲۹ ۳-۴-۱. مجالس شاهانه
- ۱۳۰ ۳-۴-۲. تعزیهٔ تکیهٔ دولت
- ۱۳۳ ۳-۴-۳. مجالس عروسی و جشن‌های عمومی

فصل چهارم: تأثیر غرب بر نمایش ۱۳۹

- ۱۴۲ ۴-۱. نمایش‌های رایج در عصر ناصری
- ۱۴۲ ۴-۱-۱. تعزیه
- ۱۵۰ ۴-۱-۲. معرکه
- ۱۵۴ ۴-۱-۳. نقالی
- ۱۵۶ ۴-۱-۴. تقلید

۱۶۴	۵-۱-۴. روحوضی.....
۱۶۶	۶-۱-۴. خیمه شب بازی.....
۱۶۹	۲-۴. تماشا و تماشاخانه در سفرنامه‌ها.....
۱۷۰	۱-۲-۴. سفرنامه میرزا صالح شیرازی.....
۱۷۳	۲-۲-۴. شرح مأموریت آجودان‌باشی.....
۱۷۶	۳-۲-۴. سفرهای سه‌گانه ناصرالدین شاه.....
۱۸۲	۴-۲-۴. سفرنامه ایران و روسیه.....
۱۸۴	۳-۴. نمایش‌نامه‌نویسی به سبک غربی.....
۱۸۵	۱-۳-۴. فتحعلی آخوندزاده.....
۱۹۳	۲-۳-۴. میرزا آقا تبریزی.....
۲۰۱	۴-۴. ترجمه متون نمایشی.....
۲۰۳	۱-۴-۴. ترجمه آثار مولیر.....
۲۰۵	۲-۴-۴. گزارش مردم‌گریز.....
۲۰۷	۳-۴-۴. طبیب اجباری.....
۲۱۰	۴-۴-۴. تمثیل عروس و داماد.....
۲۱۲	۵-۴-۴. عروسی جناب میرزا (عروسی اجباری).....
۲۱۵	۵-۴. نمایش به سبک غربی.....

فصل پنجم: تأثیر غرب بر نقاشی ۲۲۳

۲۲۶	۱-۵. پیشینه نفوذ غرب تا ابتدای قاجار.....
۲۳۷	۲-۵. حضور غرب در نقاشی قاجار.....
۲۳۸	۱-۲-۵. از آغامحمدخان تا محمدشاه.....
۲۴۵	۲-۲-۵. ناصرالدین شاه و نقاشی غربی.....
۲۵۲	۳-۵. جلوه‌نمایی سبک‌های غربی در آثار نقاشان.....
۲۵۳	۱-۳-۵. ابوالحسن غفاری (صنیع‌الملک).....
۲۶۱	۲-۳-۵. محمد اسماعیل اصفهانی.....

- ۳-۳-۵. اسماعیل جلایر..... ۲۶۲
- ۴-۳-۵. محمود خان ملک الشعرا..... ۲۶۳
- ۵-۳-۵. میرزا علی اکبر خان مزین الدوله..... ۲۶۶
- ۶-۳-۵. محمد غفاری (کمال الملک)..... ۲۶۷
-
- فرجام سخن..... ۲۷۳
- کتاب‌نامه..... ۲۷۹
- نمایه اشخاص..... ۳۱۴
- نمایه اماکن..... ۳۲۳

مقدمه

نفوذ فرهنگی - هنری غرب در مشرق زمین کمتر از سلطه نظامی و سیاسی این سرزمین ها نیست، زیرا آنان با هدف به انحصار درآوردن ذوق و اندیشه و تفکر ملل مشرق زمین، مقدمات تسلیم جوامع شرقی را نه در زمانی کوتاه و محدود، بلکه در دورانی طولانی و با ابعادی وسیع و گسترده مهیا کردند. این در حالی بود که در تاریخ کهن شرق، و به ویژه ایران، پویایی و صلابت و استحکام فرهنگی - هنری آن چنان در باور و اعتقاد مردم ریشه داشت که نه تنها امکان هیچ گونه تداخل، تأثیر و تقلیدی را فراهم نمی کرد، بلکه به گواهی تاریخ فرهنگ و هنر جهانی، ایرانیان با استفاده از مبانی راستین اندیشه و فرهنگ و خلاقیت هنری خود، فرهنگ استوار و زنده و پویایی را در رقابت با آنچه در مغرب زمین در جریان بود به جهانیان عرضه می کردند. از آنجا که تحولات فرهنگی - هنری هیچ جامعه ای نمی تواند فارغ از رخدادها و وقایع اجتماعی - سیاسی شکل گیرد، متعاقباً مقدمات ورود و گسترش سبک های غربی در هنر ایرانی با گسترش روابط با ملل اروپایی از دوره صفوی فراهم شد؛ روابطی که در آغاز جنبه جلب دوستی دوسویه را داشت، اما لاجرم زمینه نفوذ هنر غرب را در ایران و مشخصاً در دوره قاجار و به ویژه عصر ناصری فراهم آورد. این نفوذ به تدریج گسترده شد و به تقلید از سبک های اروپایی از سوی هنرمندان در پرتو حمایت ناصرالدین شاه و در گام بعد درباریان او منتهی شد. موضوع نوشتار پیش رو بررسی و توصیف چگونگی و نحوه نفوذ هنر غرب

در هنر عصر ناصری است. بر این اساس، پرسش‌های اصلی عبارت است از اینکه زمینه‌های مهم تأثیرپذیری از فرهنگ غرب در عصر قاجار و به‌ویژه دوران حکومت ناصرالدین‌شاه، چه بود؟ و نیز نحوه نفوذ غرب در رایج‌ترین هنرهای این دوره -همچون موسیقی، نمایش و نقاشی- تا چه اندازه و به چه شیوه و تأثیرگذاری آن بر جامعه و هنرمندان چه مقدار بود و چه تأثیراتی را به همراه داشت؟ در پاسخ می‌توان گفت عواملی همچون حضور میسیونرها، اعزام محصلان به غرب، تأسیس دارالفنون و سفرهای ناصرالدین‌شاه به فرنگ از زمینه‌های مهم تأثیرگذار بر حوزه هنری عصر ناصری بود. همچنین، در پی استقبال ناصرالدین‌شاه، که مهم‌ترین رکن جامعه محسوب می‌شد، و از سویی حضور معلمان و محصلان بازگشته از اروپا در عرصه آموزش‌های هنری تا حد چشمگیری هنر غرب در ایران منتشر و رایج شد و متعاقباً هنرمندان از سویی برای به دست آوردن رضایت شاه و درباریان و از سوی دیگر به دلیل خودباختگی نسبی، به این جریان شتابی بیش از پیش بخشیدند. از این رو، سبک‌های سنتی ایران رو به فراموشی و اضمحلال نهاد و سبک‌های غرب به عنصری غالب مبدل شد.

با وجود اینکه گزارش‌های تاریخی در این دوره مبنای اصلی اثر حاضر را تشکیل می‌دهند، در منابع و نیز در آثار محققان و پژوهشگران معاصر به صورت موضوعی مستقل به این مسئله اشاره نشده است. هرچند منابع تاریخی عصر ناصری درباره تأثیر غرب بر هنر این دوره به شکل مختصر و پراکنده اشاره‌هایی داشته‌اند، از دلایل تأثیرگذار در این باره و همچنین چگونگی، آثار و پیامدهای این جریان سخنی به میان نیاورده‌اند. در تحقیقات معاصر نیز، اثر مستقلی که موضوع آن بررسی نفوذ هنر غرب در هنر عصر ناصری باشد وجود نداشت. در بهترین حالت، فقط به ذکر مختصری از هنرهای رایج و هنرمندان این دوره به صورت کلی و عمومی پرداخته شده است.

در این زمینه، می‌توان به سرگذشت موسیقی ایران اثر روح‌الله خالقی، تاریخ موسیقی ایران اثر حسن مشحون و تاریخ موسیقی نظامی ایران تألیف حسینعلی ملاح اشاره داشت که تا حدودی صرفاً به روند موسیقی در عصر ناصری اشاره داشته‌اند، اما به زمینه‌ها و چگونگی ورود هنر غرب به این حوزه نپرداخته‌اند؛ فقط ملاح اشاره‌هایی گذرا را بیان می‌کند. بی‌شک، تنها اثری که در حوزه نمایش عصر ناصری به سیر تحول این هنر اشاره‌هایی نسبتاً مفید داشته ادبیات نمایشی در ایران، اثر جمشید ملک‌پور، است. اما متأسفانه این پژوهش نیز فقط به سیر ادبیات نمایشی توجه کرده و تأثیرپذیری هنر ایرانیان و تأثیر آن بر جامعه هنری این دوره را چندان در اولویت قرار نداده و بیشتر تلاش خود را صرف بیان اصول و قواعد هنر نمایش‌نامه‌نویسی این دوره کرده است. در حوزه نقاشی، تألیف رویین پاکباز یگانه اثری است که به توصیف میزان تأثیر این هنر و متقابلاً هنرمندان این عصر از غرب پرداخته است؛ چنان‌که این اثر با عنوان نقاشی ایران از دیرباز تا امروز پژوهشی مستند در این باره محسوب می‌شود. اما پاکباز گاه با آوردن گزارش‌هایی بدون ذکر منابع تاریخی، کار خود را با نقصان نسبی مواجه کرده است.

با این حال، اثر پیش رو از یک مقدمه و پنج فصل مجزا تشکیل شده است. در فصل اول، روابط فرهنگی-هنری ایران با کشورهای اروپایی، از مغولان تا ابتدای عصر قاجار، بررسی شده است. مطالب این فصل، که مقدمه‌ای برای ورود به بحث اصلی است، میزان روابط فرهنگی-هنری دوران حکومت مغولان، آق‌قویونلوها، صفویه، افشاریه و زندیه را با غرب به صورت مجمل بیان می‌کند.

در فصل دوم، زمینه‌های مؤثر در روند نفوذ غرب در ایران دوره قاجار، و به‌ویژه عصر ناصری، ذکر شده است، زیرا این عوامل بی‌شک مهم‌ترین علل

رواج سبک‌های غربی محسوب می‌شوند که شامل حضور مبلغان مذهبی، اعزام محصلان به اروپا، تأسیس دارالفنون و سفرهای ناصرالدین‌شاه به فرنگ است. در این فصل، کوشیده شده به شکل مستقل و مجزا به میزان تأثیر این عوامل با دیدی علمی و به دور از جانب‌داری‌های رایج پرداخته شود.

فصل سوم به بیان جایگاه موسیقی در دربار ناصرالدین‌شاه و تأثیر غرب بر آن اختصاص یافته است. در پی سفرهای ناصرالدین‌شاه به غرب و از سویی جذب معلمان اروپایی و آغاز به کار آنان در دارالفنون، نخستین گام‌های حضور آموزش موسیقی به سبک و سیاق غربی، به‌ویژه در حوزه موسیقی نظامی، با تلاش‌های مسیو لومر فرانسوی فراهم شد که سایر حوزه‌های فعالیت‌های موسیقایی مرتبط را نیز تحت تأثیر نسبی خود قرار داد. بر این اساس، در فصل سوم به تشریح و تبیین این جریان پرداخته شده است.

در فصل چهارم، میزان تأثیر غرب بر نمایش ایران، که از قدمتی کهن برخوردار است، بررسی و مذاقه شده است. با آغاز نمایش‌نامه‌نویسی به سبک و سیاق اروپایی در آثار افرادی همچون آخوندزاده و تبریزی و پس از ترجمه نمایش‌نامه‌های نویسندگان غربی، به‌ویژه مولیر، و سپس اجرای این آثار در تماشاخانه دارالفنون، که به تقلید از تماشاخانه‌های فرنگ ساخته شده بود، نخستین اقدامات به منظور اشاعه و گسترش نمایش به سبک غربی در پرتو حمایت ناصرالدین‌شاه انجام پذیرفت. از این رو، در فصل چهارم به صورت مبسوط واکاوی این امر مد نظر است.

فصل پایانی به یکی دیگر از حوزه‌های هنری متأثر از سبک‌های هنری غرب می‌پردازد. هنر نقاشی از دوره صفوی دستخوش تغییراتی - گاه بنا به علایق پادشاهان و گاه از سوی هنرمندان این عرصه - شد و این امر تا دوره

قاجار ادامه یافت. با ورود به عصر ناصری، بنا به دلایلی همچون علایق مفرط شاه، حضور نقاشان اروپایی در دربار و حضور معلمان ایرانی فراگرفته فنون هنری غربی، به‌ویژه سبک‌های ایتالیایی، این هنر روندی متفاوت را طی کرد؛ چنان‌که افرادی همچون صنیع‌الملک و کمال‌الملک به تقلید نسبی از سبک‌های غربی روی آوردند و به‌تدریج آن را به سبکی غالب و رایج مبدل کردند.

مصطفی لعل‌شاطری

(دانشجوی دکتری تاریخ، مشهد مقدس)

Email: mostafa.shateri@yahoo.com

Tel: 09154382143